

ARCHIVA ENTOMOLOGICA HUNGARICA

Szerző – Author

VIG Károly

Savaria Museum, H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor utca 9, Hungary.

E-mail: nathist@savariamuseum.hu

Az *Archiva entomologica hungarica* című rovat, amely idén veszi kezdetét, a magyar rovartanban 100 évvel ezelőtt történt események, történetek közül mutat be néhányat – idén tehát 1925-re fókuszál. A rovat létrejöttének okairól és céljairól az Editorial preface (szerkesztői előszó) fejezetben olvashatnak.

Az *Archiva entomologica hungarica* kapcsolódó illusztrációs anyagai (fényképek, dokumentumok) a kötetben a tudományos cikkek közt kimaradó, eddig üres oldalakat töltik ki. Ezen illusztrációkhoz tartozó szöveges tartalmak alatt találhatóak, ugyanazzal a címmel, amelyek az illusztrációs anyagok képaláírásként korábban már megjelentek.

*

The section titled *Archiva entomologica hungarica*, being launched by the editorial board in 2025, presents a selection of events and stories from Hungarian entomology that occurred 100 years prior – thus, focusing on 1925 this year. The reasons for the section's establishment and its objectives can be found in the Editorial preface.

The associated illustrative materials (photographs, documents) for the *Archiva entomologica hungarica* fill the blank pages between the scientific articles within the volume. The textual content corresponding to these illustrations can be found below, under the same title that appears as the caption for the illustrative material.

MIHÓK OTTÓ LEVELE:
SÖTÉT FELLEGEK A ROVARTANI TÁRSASÁG BANKÁRA FELETT
(p. 54)

1925. október 4-én a Magyar Nemzeti Múzeum életét nyomon követő olvasók számára megszokott hír jelent meg a Nemzeti Újságban: „*A Nemzeti Múzeum újabban gazdag rovartani gyűjteménnyel gyarapodott. E körülbelül félmilliárd értékű gyűjteményt, mely három mikroszkóppal és becses szakkönyvekkel együtt került a múzeum birtokába, Mihók Ottó az értékénél jóval alacsonyabb áron engedte át a közgyűjteménynek. E nagyjelentőségű gyűjtemény megszerzését ismét csak Kornfeld Móric báró áldozatkészsége tette lehetővé, akinek legújabban kulturális célokra juttatott nagylelkű adományai a másfél milliárdot elérik.*”

A pénzvilágban otthonosan mozgó, banktulajdonos Mihók Ottó (1879–1935) Bokor Elemér (1887–1928) és Bíró Lajos (1856–1931) mellett a hazai barlangi bogarak leglelkesebb, legszakavatottabb gyűjtője volt. Vajon miért adta el mégis becses bogárgyűjteményét, amely 5782 taxon 21 715 példányát tartalmazta? A fennmaradt iratok alapján egyértelmű, hogy pénzre volt szüksége. Nem is kevésre! Csiki Ernőnek (1875–1954) címzett beadványa 1925. augusztus 27-i keltezésű.¹

Hóman Bálint „BIZALMAS” jelzővel ellátott válaszlevele 1925. szeptember 29-én kelt, amelyben hozzájárult a gyűjtemény megvételéhez.

Hiába volt azonban a gyűjtemény vételárából származó bevétel, a Mihók Ottó által vezetett bank csődbe jutott és magával rántotta a Magyar Rovartani Társaság tőkéjét is, amely pénzét busás kamat fejében a bankra bízta. A Magyar Rovartani Társaságot anyagi ellehetetlenülése majdnem a megszűnés szélére sodorta, és csak bő évtized múlva, egy új rovarászgeneráció fellépése nyomán kapott újult erőre.

OTTÓ MIHÓK'S LETTER:
DARK CLOUDS OVER THE BANKER OF THE HUNGARIAN
ENTOMOLOGICAL SOCIETY
(p. 54)

On 4 October 1925, the “Nemzeti Újság” (National Newspaper) published a familiar news item for readers interested in the Hungarian National Museum's activities (translated from Hungarian): “*The National Museum recently expanded its entomological collection with a significant acquisition. This collection, valued at an estimated half a billion [korona] and including three microscopes and valuable reference works, was transferred to the museum by Ottó Mihók for a price well below its actual value. The acquisition of this highly significant collection was made possible, once again, through the generosity of Baron Móric Kornfeld, whose recent donations to cultural causes now total close to one and a half billion.*”

Ottó Mihók (1879–1935), a banker well-versed in financial affairs, was – alongside Elemér Bokor (1887–1928) and Lajos Bíró (1856–1931) – one of Hungary’s most dedicated and knowledgeable collectors of cave beetles. Yet why did he part with his prized collection of 21,715 specimens, representing 5,782 taxa? Surviving documents make it clear: Mihók was in urgent need of a substantial amount of money. His formal petition, addressed to Ernő Csiki (1875–1954), dated 27 August 1925, reads (translated from Hungarian):¹

“Dear Ernő,

as we discussed, I am enclosing my petition to the Hungarian National Museum. In it, I am donating a portion of my general collection while offering my blind beetle collection, along with all other scientific materials and equipment in my possession, for purchase. Please contact His Excellency Hóman without delay, as I am in urgent need of money. Should you have any message for me on this matter, please have it relayed by telephone through Soós or Bokor.

Warmly, your sincere friend, Ottó”

Bálint Hóman’s confidential response, dated 29 September 1925, indicated his consent to the purchase. Despite the proceeds from the sale, the bank managed by Ottó Mihók eventually went bankrupt. In its collapse, the bank also absorbed the capital of the Hungarian Entomological Society, which had entrusted its funds there in return for generous interest. This financial disaster brought the Society to the brink of dissolution, and it was only more than a decade later – thanks to the emergence of a new entomologist’s generation – that it was able to regain its vitality.

*

SAJÓ KÁROLY, AKI MÉGSEM HUNYT EL 1924-BEN (p. 80)

A *Science* magazin 1925. június 12-i számában, a *Scientific notes and news* rovatban Alfred C. Kinsey (1894–1956), neves amerikai entomológus tollából híradás jelent meg: „Az 1924-es évben a magyar Sajó Károly professzor haláláról tudósítottak. Ugyanakkor a birtokomban van Sajónak egy [1925.] április 23-én kelt levele, ezért örömmel teszem meg ezt a kiigazítást. Dr. Sajó nagy szolgálatot tett az amerikai entomológiának azzal, hogy magyar rovarokat kínált eladásra. Remélem, hogy ez a téves tudósítás nem lesz befolyással jövőbeli tevékenységére.”

Napjaink olvasója számára meglepőnek tűnhet, hogy a neves folyóirat az amerikai tudományos közösség számára alig ismert Közép-Európából magyar vonatkozású hírt közölt.

Sajó Károlynak (1851–1939) hatalmas rovargyűjteménye volt, amelyből jelentős mennyiséget juttatott külföldre. A küldeményekkel az első világháború után, a gazdasági világválság idején, anyagi gondjain próbált enyhíteni. A közelmúltban került elő a Sam Noble Oklahoma Museum of Natural History (University of Oklahoma, Oklahoma, USA) gyűjteményéből mintegy ezer, Magyarországról származó bogárpéldány.² A lelőhelycédulák tanúsága alapján a gyűjtemény egy részét Kis-Szent Miklós környékén, 1909 és 1911 között gyűjtötték, és számos példányon Sajó Károly neve is megtalálható. Minden bizonnyal egyik hajdani rovarküldeményét találták meg.

De ki volt az idézett Sajó Károly? Sajó Károly a 19. és 20. század fordulója Közép-Európájának gyökeresen átalakuló világában élő és alkotó, magányos rovarász volt. Úttörő a szó igazi értelmében, aki számos felfedezésével, újító meglátásával, friss szemléletmódjával új utakat jelölt ki a gazdasági rovartan terén. Természetszemlélete meghatározónak bizonyult a levélbogárfélék (Chrysomelidae) életmódjával kapcsolatos kutatásaiban is.

A 19. században Közép- és Dél-Magyarország számos vidékén a repce-honvédbogár (*Entomoscelis adonidis*) lárvája, a „fekete hernyó” rendkívüli mértékben károsította a repcevetéseket, ezért Sajó őrszentmiklósi birtokán 1895-ben vizsgálni kezdte a faj életmódját. Eszébe jutott egy levél, amelyet az 1880-as években Rovara Frigyes (Friedrich Rovara, 1852–1912) küldött a Magyar Királyi Állami Rovartani Állomásra. Ebben az szerepelt, hogy a repce-honvédbogár kifejlődött példányait nyáron a talajban találta. Valószínű, az állomás dolgozói a közlést tévedésnek tekintették és nem vették figyelembe. Nem így Sajó, aki a közlés nyomán a faj példányait inszektáriumba helyezte, ahol azok május végén a talajba vonultak és csak októberben jöttek elő. Sajó megállapíthatta, hogy nyári nyugalmi állapottal (németül *Sommerschlaf*) *in optima forma* van dolga. Ezzel a kártevő különös életmódja okára is fényt derített. Bár a nyári nyugalmi állapot akkor egyedülállónak tűnt, Sajó biztos volt benne, hogy a jelenség más rovarok esetében is előfordul. Elgondolása hamarosan bizonyítást nyert. 1899-es cikkében Wilhelm Kolbe (1852–1929) csatlakozott Sajó felfedezéséhez: a feketelábú pettyeslevelész (*Gonioctena viminalis*) és a gyújtóványfű-szegélyeslevelész (*Chrysolina sanguinolenta*) esetében ő is megfigyelte a nyári nyugalmi állapotot.

Sajó felfedezése mérföldkö jelentőségű volt, hiszen joggal tételezhetjük fel, hogy kísérleti úton első alkalommal bizonyította be a nyári nyugalmi állapot jelenségét. A téli nyugalmi állapotot (németül *Winterschlaf*) számos rovar esetében kimutatta. Természetes, hogy a nyugalmi állapot élettani magyarázatát Sajó még nem tudta megadni. Véleménye szerint a rovar szervezetében felszabaduló mérgező anyagcseretermékek okozzák a diapauzát.

Sajnálatos, hogy szülőföldjén igazi megbecsülést soha nem kapott ez az ízig-vérig magyar entomológus, aki annyi elismerést szerzett hazájának. Kortársai nem vagy alig értékelték törekvéseit, és eredményeit az utókor még napjainkban sem méltányolja kellőképpen. Szerteágazó érdeklődése, írásai, hátrahagyott

szellemi hagyatéka és életfelfogása alapján nem túlzó a magyar entomológus Nagy Barnabás (1921–2020) megállapítása, aki joggal nevezte Sajó Károlyt a magyar Jean-Henri Fabre-nak (1823–1915).

KÁROLY SAJÓ, UN-DECEASED IN 1924
(p. 80)

In the 12 June 1925 issue of *Science*, in the *Scientific Notes and News* section, a brief report appeared from Alfred C. Kinsey (1894–1956), the renowned American entomologist: “*The death of Dr. Karl Sajo of Hungary was reported during the year of 1924. I have a characteristic letter from Professor Sajo, dated 23 April [1925], and I am delighted to be able to make this correction. Dr. Sajo has been rendering a good service to American entomologists by offering Hungarian insects for sale, and I hope that the mistaken report has not interfered with his work.*”

It may seem surprising that such a prominent journal would publish a notice concerning a Hungarian entomologist from Central Europe – a region that was scarcely known to the American scientific community at the time.

Károly Sajó (1851–1939) possessed an extensive insect collection, a significant portion of which he sold abroad. Through these shipments – particularly after the First World War and during the Great Depression – he sought to alleviate his financial difficulties. Recently, approximately one thousand beetle specimens originating from Hungary have been identified in the collections of the Sam Noble Oklahoma Museum of Natural History (University of Oklahoma, Oklahoma, USA).² According to the specimen labels, part of this material was collected near Kis-Szent Miklós between 1909 and 1911, with Sajó’s name appearing on many of the samples. There is little doubt that one of his former insect consignments has been rediscovered.

But who was the quoted Károly Sajó? Károly Sajó was a solitary entomologist who lived and worked in the radically transforming world of Central Europe at the turn of the 19th and 20th centuries. A true pioneer in every sense, he opened new avenues in economic entomology through his discoveries, innovative insights, and fresh scientific outlook. His keen perception of nature also proved decisive in his studies on the life history of leaf beetles (Chrysomelidae).

In the 19th century, throughout many regions of Central and Southern Hungary, the larvae of *Entomoscelis adonidis* caused severe damage to rapeseed crops. For this reason, Sajó began studying the species’ life cycle in 1895 on his estate at Örszentmiklós. He recalled a letter sent in the 1880s by Frigyes Rovara (Friedrich Rovara, 1852–1912) to the Royal Hungarian State Entomological Station, in which Rovara reported finding mature specimens of *E. adonidis* the soil during the summer months. The staff at the Station apparently regarded this information as an error and dismissed it. Sajó, however, took it seriously:

he placed specimens in an insectarium, where they burrowed into the soil at the end of May and did not re-emerge until October.

From this observation, Sajó concluded that the insects exhibited a distinct aestivation (summer diapause, Sommerschlaf in German). He thereby identified the cause of the pest's peculiar life cycle. Although such a state of aestivation seemed unprecedented at the time, Sajó was convinced that the phenomenon might occur in other insect species as well. His hypothesis was soon confirmed: in 1899 Wilhelm Kolbe (1852–1929) published an article supporting Sajó's discovery, having observed the same phenomenon in *Gonioctena viminalis* and *Chrysolina sanguinolenta*.

Sajó's discovery was of landmark importance, for he was arguably the first to demonstrate experimentally the existence of aestivation in insects. He also documented "winter dormancy" (winter diapause, Winterschlaf) in numerous species. Naturally, Sajó was unable to provide a physiological explanation for these phenomena at the time; he speculated that diapause was caused by the accumulation of toxic metabolic by-products within the insect's body.

Regrettably, this thoroughly Hungarian entomologist – who brought so much recognition to his homeland – never received the appreciation he deserved in his country. His contemporaries scarcely valued his efforts, and even posterity has yet to grant him the acknowledgment he merits. Given his wide-ranging interests, prolific writings, intellectual legacy, and worldview, the assessment made by the Hungarian entomologist Barnabás Nagy (1921–2020) does not seem exaggerated: he justly called Károly Sajó the "Hungarian Jean-Henri Fabre" (1823–1915).

*

KERTÉSZ ABA LÁNYA ÉS A MÚZEUM MEGÁLLAPODÁSA A PARNASSIUS-GYŰJTEMÉNY MEGVÉTELÉRŐL (pp. 112, 146)

E bejegyzéshez két kapcsolódó dokumentum tartozik: Kertész Aba (1857–1924) lánya, Anka Jánosné (?–?) és a Magyar Nemzeti Múzeum közötti megállapodás másolata Kertész Aba lepkegyűjteménye megvásárlásáról, illetve Csiki Ernő (1875–1954) kézzel írt kimutatása a különböző időpontokban kifizetett részletekről.³

Besenyői Kertész Aba az Osztrák-Magyar Monarchia császári és királyi udvari főorvosa, magyar királyi egészségügyi főtanácsos, kormányzósági főorvos, a budai királyi palota orvosa volt, aki gróf Andrássy Gyula (1860–1929) belügyminisztert és Horthy Miklós (1868–1957) kormányzót is kezelte. Kiváló lepkészként tartjuk számon. Kiemelten a pillangófélék (Papilionidae) és a fehérlepkéfélék (Pieridae) családjával foglalkozott, de igazi kedvencei az

apollóformák (Parnassiinae) voltak. Gyűjteménye számos ritkaságot, alfajok és változatok típuspéldányait tartalmazta. Egyik alapítója, alelnöke, majd 1914-ben, egy cikluson át a Magyar Entomológiai Társaság elnöke volt.

Kertész Aba 1924. január 9-én hunyt el. A világviszonylatban is híres *Parnassius*-gyűjteménye – még életében tett rendelkezésének megfelelően – halála után, hosszas huzavonát követően került a Magyar Nemzeti Múzeumba, míg lepkegyűjteményének másik részét (Pieridae, Lycaenidae) a múzeum vétel útján szerezte meg. Egzotikus bogárgyűjteményét 1892-ben ajándékozta a múzeumnak.

Csiki Ernő a múzeum képviselőjében 1924. február 9-én kereste meg az özvegyet a gyűjtemény átvétele ügyében, az özvegy azonban nem volt hajlandó boldogult férje gyűjteményét átengedni a múzeumnak. Később a múzeum ajánlatot tett a gyűjtemény megvásárlására, de az özvegy ezt is visszautasította. Az ügy végül a fővárosi bíróság elé került és ott nyert megoldást. A múzeum, kacifántos módon, végül nem a gyűjteményt, hanem a gyűjtemény szekrényét és a hagyományozás utáni gyarapodást vásárolta meg, összesen 43 500 000 koronáért.

A 86/1925. iktatószám alatt maradt fenn Kertész Aba lánya, Anka Jánosné és a múzeum közötti megállapodás másolata, illetve Csiki Ernő kézzel írt kimutatása a gyűjteményért különböző időpontokban kifizetett részletekről.

AGREEMENT WITH ABA KERTÉSZ'S DAUGHTER
ON THE PURCHASE OF THE *PARNASSIUS* COLLECTION
(pp. 112, 146)

This entry is connected with two documents: copy of the agreement between Mrs. János Anka (née Mária Kertész of Besenyő) (?–?), daughter of Aba Kertész of Besenyő (1857–1924), and the Hungarian National Museum concerning the purchase of Aba Kertész's butterfly collection, along with Ernő Csiki's (1875–1954) handwritten record of the instalments paid at various dates.³

Aba Kertész was the Imperial and Royal Chief Court Physician of the Austro-Hungarian Monarchy, Royal Hungarian Chief Medical Counsellor, Government Chief Physician, and the personal physician of the Royal Palace in Buda. Among his distinguished patients were Count Gyula Andrássy (1860–1929), Minister of the Interior, and Regent Miklós Horthy (1868–1957). He is regarded as an eminent lepidopterist. His primary focus lay on the Papilionidae and Pieridae, though his true passion was the Parnassiinae, the Apollo butterflies. His collection contained numerous rarities, including type specimens of subspecies and varieties. He was one of the founders and vice-presidents of the Hungarian Entomological Society, and served as its president for one term in 1914.

Aba Kertész passed away on 9 January 1924. His *Parnassius* collection – renowned even by international standards – was, according to his will, to be donated to the Hungarian National Museum. However, following protracted legal disputes after his death, it reached the museum only much later. The other

portion of his butterfly collection (Pieridae, Lycaenidae) was acquired by the museum through purchase, while his exotic beetle collection had already been donated to the institution in 1892.

After Kertész's death, on 9 February 1924, Ernő Csiki contacted his widow on behalf of the museum, regarding the transfer of the collection. The widow, however, refused to hand over her late husband's specimens to the museum. Later, when the museum offered to purchase the collection, she again declined. The case was eventually brought before the Budapest Metropolitan Court, where it was resolved. In the end, through somewhat intricate legal means, the museum did not technically purchase the collection itself, but rather the cabinet containing it and the material acquired after the original bequest, for a total of 43,500,000 koronas.

Under registry number 86/1925, a copy of the agreement between Kertész's daughter, Mrs. János Anka, and the museum has been preserved, along with Csiki's handwritten record of the various instalments paid for the collection (translated from Hungarian).

*"Hungarian National Museum – Directorate General, No. 411
To the Honourable Mrs. János Anka (née Mária Kertész of Besenyő)
Budapest, I. Apród street 5.*

In response to your esteemed letter of May 25 of this year, we have the honour to inform you respectfully that the Hungarian National Museum hereby agrees to purchase, for the Zoological Department, the cabinet containing the butterfly collection bequeathed to the museum by the late Dr. Aba Kertész, as well as the additional specimens acquired since his death, for the sum of 3,000 gold koronas. Of this amount, fifteen million paper koronas shall be paid during the month of September of this year, and the remaining sum shall be settled in monthly instalments of two million koronas each, beginning on 1 October of this year.

Furthermore, the Hungarian National Museum undertakes to erect, in recognition of the merits of the testator, a worthy tombstone upon his grave in the Farkasrét Cemetery, Budapest, by 30 June 1928.

Please accept, Madam, the expression of my highest respect.

Budapest, 5 September 1925

*Dr. Bálint Hóman, Professor
Director General of the Hungarian National Museum"*

*

„EGY VAKRÁK, KÉT TUDÓS ÉS HÁROM LOVAGIAS ÜGY
KÜLÖNÖS TÖRTÉNETE”
(p. 182)

A magyar napisajtó több éven keresztül Méhelý Lajos (1862–1953) és Bokor Elemér (1862–1953) vitájától is hangos volt, nevezetesen, ki fedezte fel az abaligeti vakvíziáshkát, a *Protelsonia hungarica*-t. A Pesti Napló 1925. november 24-i száma *Protelsonia hungarica* Méh. Egy vakrák, két tudós és három lovagias ügy különös története címmel közölt egészoldalas híradást az ügyről.⁴

1923. október 15-én Méhelý két tanítványával, Kubacska Andrással (Tasnádi Kubacska András, 1902–1977) és Dózsa Dezső főhadnaggal Abaligetre igyekezett, hogy a barlangban gyűjtsenek. Már elhelyezkedtek a vasúti kupében, mikor annak ajtajában feltűnt Bokor Elemér, és útitársnak ajánlkozott. Méhelý elfogadta, mert tudta, hogy Bokornak erős fényű karbidlámpája van. A barlangban Bokor ment elöl, Méhelý pedig tanítványainak mutatta, hogyan kell ecsettel a köveken talált apró élőlényeket a gyűjtőüvegbe söpörni, ugyanis észrevette, hogy Bokor acélcsipesszel szedegeti le őket. Megjegyzése szerint ez megfelel annak a rovargyűjtőnek, aki „... pányvával fogja a lepkéket”.

A nap végén, a barlang legmélyén, ahol a patak eltűnik a kövek között, Bokor a patakparton egy lapos követ feszített fel, amelynek alján két fehér állatot világított meg a karbidlámpa fénye. Bokor a követ feladta Méhelýnek:

„– Itt vannak – mondta Bokor – a keresett vak férgek. Vak planáriák.

– Nono – mondta Méhelý –, ezeknek lábuk van.

– Hát igen, – tréfálkozott Bokor – ezeknek lábuk nőtt. Ezek a planáriák megengedték maguknak ezt a tréfát.

Méhelý erre tüzetesen megnézte a fehéres lényeket és örömmel állapította meg, hogy új ászkarákat találtak.”

Bokor Elemér a felfedezést az Esti Kurir 1928. március 8-i számában közölt cikkben egészen máshogy mesélte el: a kirándulást Kubacska és Dózsa szervezték és ők hívták meg Bokort vezetőnek, mert tudták, hogy jól ismeri a barlangot. A vonaton derült ki, hogy Méhelý is velük tart, és Bokor pusztán udvariasságból kért tőle engedélyt a csatlakozásra. Méhelý, Kubacska és Dózsa valójában vak planáriát kerestek. Bokor vezette őket a barlang azon pontjaira, ahol valószínűsíteni lehetett planáriák előfordulását. A társaság már majdnem feladta a keresést, amikor Bokor még egy utolsó próbálkozást javasolt. Leereszkedett a patakmederbe és sorra fordította fel a köveket. Végül az egyik alján két fehér állatkát vett észre, és jól látta azt is, hogy az állatoknak lábai vannak. Tréfásan szólt fel Méhelýnek:

„– Nini, itt a vak planária.

– Micsoda dolog ez, – dohogott Méhelý, – ennek a féregnek lábai is vannak?

– Igen, – felelte Bokor tréfásan – ez bizony olyan planária, amelynek lábai vannak. Tudvalevőleg a planáriáknak nincs lába, ezért hozzátette: – Alighanem valami Asellus lesz! – Méhelý professzor jóváhagyta ezt a kijelentésemet, beseperte a két állatot egy üvegbe, azután ő is lejött a patakba, de nem talált semmit.”

Az üvegben lévő állatokat Méhelý a szállásukon mikroszkóppal vizsgálta meg. Ekkor derült ki, hogy vak víziászkarákat fogtak, az elsőt, ami hazánkból előkerült.

A négy évig tartó pereskedést a királyi ítélőtábla 1929. február 9-i tárgyalásán, részben Méhelýnek adva igazat zárta le, de ekkor Bokor Elemér már nem élt.

“THE STRANGE STORY OF A BLIND ISOPOD, TWO SCHOLARS,
AND THREE AFFAIRS OF HONOUR”

(p. 182)

For several years, the Hungarian daily press was abuzz with the dispute between Lajos Méhelý (1862–1953) and Elemér Bokor (1862–1953) over who discovered *Protelsonia hungarica*. The 24 November 1925, issue of “Pesti Napló” published a full-page report on the matter, titled: *Protelsonia hungarica* Méh. *The strange story of a blind isopod, two scholars, and three affairs of honour*.⁴

On 15 October 1923, Méhelý was headed to Abaliget with two of his students, András Kubacska (András Tasnádi Kubacska, 1902–1977) and Lieutenant Dezső Dózsa, to collect in the cave. They had already settled into the train compartment when Bokor appeared at the door and offered to join them. Méhelý accepted, knowing Bokor possessed a powerful carbide lamp. Inside the cave, Bokor went ahead, while Méhelý demonstrated to his students how to use a brush to sweep the small organisms found on the stones into the collecting jar. He noted that Bokor was picking them up with steel forceps, an act he likened to an entomologist who “catches butterflies with a lasso”.

At the end of the day, in the deepest part of the cave where the stream disappears among the stones, Bokor pried up a flat stone on the bank. The light from his carbide lamp illuminated two white animals underneath. Bokor handed the stone up to Méhelý:

“Here are the blind worms we were looking for,” Bokor said. “Blind planarians.”

“Hold on,” Méhelý replied, “these have legs.”

“Well, yes,” Bokor joked, “these have grown legs. These planarians have permitted themselves this jest.”

Méhelý then carefully examined the whitish creatures and joyfully concluded that they had found a new isopod species.

Elemér Bokor recounted the discovery quite differently in an article published in the 8 March 1928 issue of “Esti Kurir”: the excursion was organised by Kubacska and Dózsa, who invited Bokor to lead the way, knowing his familiarity with the cave. They only discovered on the train that Méhelý would be joining them, and Bokor merely requested permission to accompany them out of courtesy. Méhelý, Kubacska, and Dózsa were, in fact, searching for blind planarians. Bokor guided them to the spots in the cave where the presence of planarians could be presumed. The group was about to give up the search when Bokor suggested one final attempt. He descended into the streambed and systematically turned over the stones. Finally, beneath one, he spotted two small white animals and clearly saw that they had legs. He called up to Méhelý playfully:

“Look, here’s the blind planarian.”

“What is this?” Méhelý grumbled. “Does this worm have legs too?”

“Yes,” Bokor replied jokingly. “This is indeed a planarian with legs.” Knowing that planarians do not have legs, he added: “It must be some kind of *Asellus*!”

Méhelý approved this statement, swept the two animals into a jar, and then also came down to the stream, but found nothing else.

Méhelý examined the specimens in the jar under a microscope at their accommodation. It was then revealed that they had captured a blind aquatic isopod, the first of its kind to be found in Hungary.

The four-year legal dispute was concluded by the Royal Court of Appeals on 9 February 1929, partly ruling in favour of Méhelý, though Elemér Bokor had already passed away by that time.

*

ENGEDÉLYKÉRELEM AZ ELTŰNT MAGYAR SAKKTÁBLALEPKE FELKUTATÁSÁRA (pp. 196, 206)

Kapcsolódó dokumentumunk Csiki Ernő (1875–1954) 1925. június 3-án kelt kérelme a királyi Vagyonkezelőséghez, hogy a peszéri erdő területén a hazai lepkefauna egy emblematisz faja, a magyar sakktáblalepke (*Melanargia russiae*) felkutatása érdekében gyűjthessenek.⁵

A magyar sakktáblalepke egykoron a Pesti-síkságon a Rákos-patak alsó szakasza mentén, illetve a Kiskunság homokos talaján viruló üde tölgy-ligeterdőkben tenyészt. A lepke több magyarországi élőhelyéről eltűnt, mielőtt híre Európából rovarászokat csábított volna hazánkba, ezért a külföldi lepkészek már csak a peszéri vagy pusztapeszéri erdőben kereshették a hön áhított ritkaságot. Ugyanakkor – a közfelfogással ellentétben – a hazai gyűjtők is csak elvétve keresték fel az erdőt.

Vitathatatlan, hogy a lepke hazai előfordulásai egészen különlegesek voltak. Az elszigetelt hazai állományok sajátos földrajzi és ökológiai körülmények között, viszonylag magas szélességi fokon, síkvidéken tenyészték. Napjainkra elfogadott, hogy a magyarországi populációk egy nem ismert, „rejtett” taxont (*Melanargia suwarovius*) képviseltek.

A fennmaradt múzeumi példányok és az irodalmi utalások alapján kijelenthető, hogy 1913 után a lepkét már senki „értő szemű” nem látta a peszéri erdőben. 1913. június 19. és 21. között Charles Nathaniel Rothschild (1877–1923) angol bankár, egyben kiváló rovarász és magyar felesége, Rózsika Edle von Wertheimstein (1870–1940) gyűjtöttek az erdőben. Zsákmányuk egy nőstény és négy hím egyed volt. Vagyis Rózsika volt az utolsó magyar személy, aki élő magyar sakktáblalepkét láthatott a peszéri erdő tisztásain.

1924-ben, a faj repülési idejében ismét a területen találjuk honi lepkészeinket, ahova aztán többször ellátogattak, hiszen 1925-ben újra kérték a területre történő belépés engedélyezését. Ekkor Uhryk-Mészáros Tivadar (?–1946), Pawlas Gyula (1876–?) és Surmin Rezső (?–?) látogatta meg az erdőt. A hely látszólag nem változott, de a lepkét nem találták, egyszerűen eltűnt.

A szakirodalom számos okkal magyarázza a lepke eltűnését, így az akácosítással, az intenzívebb erdészeti tevékenységgel és a túlgyűjtéssel. Azonban ezek nem adnak kielégítő magyarázatot, így további okok után kell kutatnunk. Az egyik lehetséges a Duna-völgyi főcsatorna megépítése volt. A térségben a csatorna kialakítása előtt jelentős területet borító, állandó felszíni vizek voltak. A peszéri erdőt keleti, nyugati és északi irányból kisebb-nagyobb vízfelületek határolták, ezeket 1920-ra lecsapolták. Az addig üde lápvidék száradni kezdett, a nedves és a száraz időszakok megszokott váltakozása elmaradt vagy átalakult. Elképzelhető, hogy a lepke peszéri állománya nem volt képes alkalmazkodni a gyorsan változó körülményekhez, az átnyaráló hernyók kiszáradtak, vagy az áttelelők nem ébredtek fel a nyugalmi állapotból és elpusztultak.

A másik ok a kincstári erdő használatával lehetett összefüggésben. Az első világháborút követő kommunista diktatúra, majd az összeomlás zavaros időszakában a szigorú erdőfelügyelet minden bizonnyal megszűnt. A helyiek visszaemlékezései szerint a lakosság ekkor különösen nagyszámú jószágot rejtegetett a félreeső erdőben a hatóságok és a katonaság elől. Az addig gulyával csak szórványosan legeltetett erdőben a legeltetés állandósult, ami természetesen az addigiakkal összehasonlíthatatlanul nagyobb terhelést jelentett az ott élő állat- és növényközösségek számára. Feltételezhető, hogy a fűszálakon tömegesen nyaráló vagy telelő hernyócskákat a lábasjószág lelegelte, pár vegetációs időszak alatt a faj állománya összeomlott és végérvényesen kipusztult.

PERMISSION REQUEST TO COLLECT
HUNGARIAN MARBLED WHITE IN THE PESZÉR FOREST
(pp. 196, 206)

The document connected to this entry is an application by Ernő Csiki (1875–1954) dated 3 June 1925, to the Royal Treasury Directorate, requesting permission to survey and collect specimens of Hungarian Marbled White (*Melanargia russiae*) in the Peszér forest.⁵

Melanargia russiae was an emblematic species of the Hungarian Lepidoptera fauna. This butterfly once thrived on the Pest Plain, along the lower course of the Rákos Stream, as well as in the moist oak groves flourishing on the sandy soils of the Kiskunság region. The species vanished from several Hungarian localities before its fame attracted entomologists from across Europe, so by the time foreign collectors arrived, the only remaining place to seek the coveted rarity was the Peszér or Pusztapeszér forest. Contrary to popular belief, however, even Hungarian collectors rarely visited the area.

It is beyond doubt that the Hungarian occurrences of this butterfly were highly peculiar. The isolated Hungarian populations existed under unique geographical and ecological conditions – on lowlands at relatively high latitudes. Today, it is widely accepted that these populations represented an unknown “cryptic” taxon (*Melanargia suwarovius*).

Based on museum specimens and references, it can be stated that after 1913, no trained observer ever saw the butterfly again in the Peszér forest. Between 19 and 21 June 1913, the English banker and renowned entomologist Charles Nathaniel Rothschild (1877–1923) and his Hungarian wife, Rózsika Edle von Wertheimstein (1870–1940), collected there. They caught one female and four male specimens. Thus, Rózsika was the last Hungarian person to have seen a living *Melanargia russiae* fluttering in the clearings of the Peszér forest.

In 1924, during the species’ flight period, Hungarian lepidopterists again visited the site and returned several times thereafter, as in 1925 they once more requested permission to enter the area. On that occasion, Tivadar Uhryk-Mészáros (?–1946), Gyula Pawlas (1876–?), and Rezső Surmin (?–?) explored the forest. The site appeared unchanged, but the butterfly was nowhere to be found – it had simply vanished.

Scientific literature has proposed several explanations for the disappearance of the species, including the spread of black locust (*Robinia pseudoacacia*) plantations, intensified forestry activities, and overcollection. However, none of these provides a fully satisfactory explanation, so further causes must be sought.

One possible factor was the construction of the Danube Valley Main Canal. Prior to the canal’s creation, the region was characterised by extensive areas of standing water. The Peszér forest had been bordered by smaller and larger water bodies to the east, west and north, which were drained by 1920. The formerly

lush wetland began to dry out, and the regular alternation of wet and dry periods ceased or changed significantly. It is conceivable that the Peszér population of the butterfly could not adapt to the rapidly shifting environmental conditions: larvae aestivating on grasses desiccated, or those overwintering failed to awaken from diapause and perished.

Another possible reason may have been related to the management of the king-owned forest. In the chaotic period following World War I, during the communist dictatorship and subsequent collapse, strict forest supervision likely ceased. According to local recollections, villagers hid a large number of livestock in the remote forest to avoid requisition by authorities and the military. Grazing, which had previously been sporadic, became continuous, imposing an unprecedented level of pressure on the flora and fauna of the forest ecosystem.

It is plausible that larvae aestivating or overwintering on grass stems were consumed en masse by grazing animals, and within only a few vegetation cycles, the population collapsed and the species became irreversibly extinct in Hungary.

*

JABLONOWSKI JÓZSEF BROR YNGVE SJÖSTEDT TÁRSASÁGÁBAN,
ZÜRICHBEN
(p. 232)

Jablonowski József (1863–1943) és Bror Yngve Sjöstedt (1866–1948) svéd rovarász találkozását örökíti meg a kapcsolódó fénykép Zürichben, 1925. július 24-én.⁶

A hazai gazdasági rovartan kiemelkedő jelentőségű személyisége, Jablonowski József 1890-ban került az Országos Phylloxera Kísérleti Állomásra Horváth Géza (1847–1937) mellé, majd 1896-tól, 32 éven át az intézményből szervezett Magyar Királyi Állami Rovartani Állomás vezetője volt. Jablonowski forradalmasította a hazai növényvédelmet. Bátran kijelenthető, hogy nincs az alkalmazott állattannak olyan csoportja, amivel ne foglalkozott volna. Nevéhez fűződik a növényvédelmi prognosztika alapjainak lerakása és a sáskajárások megfékezése.

Nem volt Európa-szerte ünnepezt, kitüntetésekkel elhalmozott tudós, ahogyan hivatali elődje, Horváth Géza volt. Egyetlen állami kitüntetése a II. osztályú Magyar Érdemkereszt volt. A sors neki máshol adott elismerést: a hazai növényvédelem szó szerinti mindennapjaiban. A vészhelyzeteket neki hazánkban kellett elhárítani, ezért hálás is csak a magyar gazdák, a magyar nép lehetett, és nem az európai uralkodóházak vagy kormányok.

Máig visszacsengenek fülemben a vérbeli gyakorlati növényvédő szakember, Jenser Gábor (1931–2015) szavai, aki a 2010-ben Budapesten rendezett 9. Európai Rovartani Kongresszuson a Magyar Rovartani Társaság 100 évéről tartott

előadásom után finoman megdorgált: – Igazán szólhattál volna Jablonowskiról! – Akkor nem értettem szavait. Megismerve Jablonowski életútját és munkásságát, igazat kell adnom neki: Jablonowski megérdemelte volna akkor is a méltatást.

Beosztásából, szerteágazó feladatköréből fakadóan minden bizonnyal nagyon sokat utazott, számtalan nemzetközi konferencián, előadói ülésen, tanácskozáson vett részt, több hazai és külföldi társaság tagja volt. Ezekről azonban pusztán pár fennmaradt fénykép tanúskodik, például a kapcsolódó, Sjöstedt-tel közös felvétel. Sjöstedt a Svéd Királyi Természettudományi Múzeum (Naturhistoriska Riksmuseet, Stockholm) munkatársaként számos expedíciót vezetett Nyugat- és Kelet-Afrikába, többek között a Kilimandzsáróra.

JÓZSEF JABLONOWSKI WITH BROR YNGVE SJÖSTEDT IN ZÜRICH
(p. 232)

József Jablonowski (1863–1943) Hungarian and Bror Yngve Sjöstedt (1866–1948) Swedish entomologists met in Zurich, 24 July 1925.⁶

József Jablonowski, a figure of outstanding significance in the history of Hungarian economic entomology, joined the Hungarian Phylloxera Experimental Station in 1890 as an assistant to Géza Horváth (1847–1937). From 1896 onward, for a period of 32 years, he served as the head of the institution reorganised as the Royal Hungarian State Entomological Station. Jablonowski revolutionised plant protection in Hungary. It can be stated with confidence that there was scarcely a field within applied zoology with which he did not engage. He is credited with laying the foundations of plant protection prognostics and with suppressing locust outbreaks.

Unlike his predecessor Horváth, who was celebrated and decorated throughout Europe, Jablonowski was not a scientist laden with international honours. His only state award was the Hungarian Cross of Merit, 2nd Class. Fate granted him recognition elsewhere – within the very fabric of Hungarian plant protection itself. He had to manage and resolve agricultural emergencies within the country; therefore, his gratitude came not from European monarchies or governments, but from Hungarian farmers and the Hungarian people.

I can still recall the words of Gábor Jenser (1931–2015), a consummate field plant protection specialist, who, after my lecture on the centenary of the Hungarian Entomological Society at the 9th European Congress of Entomology in Budapest (2010), gently reproached me: – You really should have mentioned Jablonowski!

At the time, I did not fully grasp his remark. Having since learned about Jablonowski's life and work, I must agree – he truly would have deserved recognition even then.

Given his position and wide-ranging professional responsibilities, Jablonowski undoubtedly travelled extensively and participated in numerous international conferences, symposia, and scientific meetings. He was a member of several national and foreign scientific societies. Yet only a few surviving photographs bear witness to these activities, such as the photo connected to this entry. Sjöstedt, affiliated with the Swedish Museum of Natural History (Naturhistoriska Riksmuseet, Stockholm), led several expeditions to both West and East Africa, including the Kilimanjaro region.

FORRÁSOK / SOURCES

- ¹ Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűteményi Központ – Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Állattár iratai, 80/1925. / Hungarian National Museum Public Collection Centre – Hungarian Natural History Museum, Central Library, Archives of the Department of Zoology, 80/1925.
- ² Katrina Menard gyűjteménykezelő elektronikus levele Merkl Ottónak (1957–2021). / Katrina Menard collection manager, in an email to Ottó Merkl (1957–2021).
- ³ Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűteményi Központ – Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Állattár iratai, 86/1925. / Hungarian National Museum Public Collection Centre – Hungarian Natural History Museum, Central Library, Archives of the Department of Zoology, 86/1925.
- ⁴ Arcanum (<https://www.arcanum.com>).
- ⁵ Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűteményi Központ – Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Állattár iratai, 59/1925. / Hungarian National Museum Public Collection Centre – Hungarian Natural History Museum, Central Library, Archives of the Department of Zoology, file no. 59/1925.
- ⁶ Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, I. 5924. / Museum and Library of Hungarian Agriculture, I. 5924.